

Jasna Šimić

BRONČANODOBNA ANTROPOMORFNA PLASTIKA U SJEVEROISTOČNOJ SLAVONIJI I BARANJI

Antropomorfna plastika srednjeg brončanog doba jugoslavenskog Podunavlja pojava je za rana primijećena i često obrađivana u literaturi.¹ Naravno, najveću pažnju pobudili su izvanredni primjerci kao, npr. kličevački idol ili kolica iz Dupljaje, ali i ostala plastika vezana za grupu Dubovac — Žuto Brdo — Gira Mare — Cirna kod nas i Rumunjskoj. Ovakva plastika obuhvaća područje istočno od ušća Save u Dunav, a karakteriziraju je tipološke značajke svojstvene spomenutoj grupi. Zapadno od ovog područja, u Slavoniji i Srijemu, nekoliko figurina privuklo je pažnju svojim tipološkim različitostima, koje su ih svrstavale u zasebnu, pa ipak srodnu, grupu.² To je uočio već V. Hoffiller,³ no tek je Z. Letica sistematizirala sve nalaze antropomorfne plastike brončanog doba u nas, tipološki ih obradila i izdvojila tipološko-kronološke stupnjeve.⁴

S obzirom na teritorijalnu rasprostranjenost pojedinih tipova, Z. Letica ih je svrstala u dvije osnovne grupe: zapadnu ili slavonsko-srijemsku i jugoistočnu ili jugoslavensko-rumunjsku grupu, s tim što se istočna opet dijeli na dvije podgrupe:

1. centralnu ili Kličevac—Dubovac—Žuto Brdo grupu i
2. istočnu ili Korbovo—Gira Mare—Cirna grupu.

Zapadna grupa se prostire u istočnoj Slavoniji i Srijemu, sve do ušća Tise u Dunav, s tim da areal njena rasprostranja, zahvaljujući nalazima iz Baranje i južne Bačke, treba obuhvatiti i ova područja. Centralna grupa obuhvaća užu pojas srpskog Podunavlja i jugoistočni dio Banata.

Plastika istočne grupe nalazi se na lokalitetima na obali Dunava, od Kladova do Velesnice u našoj zemlji, zatim u Rumunjskoj (Oltenija) i sjeverozapadnoj Bugarskoj, oko Vidina.

Na osnovu tipološke i stilske analize oblika statueta i nakita predočenog na njima, predloženi su i kronološki stupnjevi ovih nalaza: I faza, II faza s podstupnjevima a i b, te III faza, također, s podstupnjevima a i b.

1. M. VALTROVIĆ, *Star.* 7, 1890; M. HOERNES, *MAGW* 21, 1891; *Ibid.* JZKEEKD, NF III/1, 1905; M. VASIĆ, *RA*, 1902; *Ibid.* Žuto Brdo, *Star.*, 1907, 1910, 1911; *Ibid.*, Kličevačka nekropola, *Star.* III—IV, 1952—1953; M. WOSINSKY, *Die Inkrustierte Keramik der Stein und Bronzezeit*, Berlin 1904; M. HOERNES — O. MENGHIN, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Wien 1925; M. GARAŠANIN, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 39, BRGK. 1958; V. TRBUHOVIĆ, *Plastika vršačko-žutobrdske kulturne grupe*, *Star.* VII—VIII, 1956—1957; V. DUMITRESCU, *Necropole de incineratie din epoca bronzului de la Cirna*, Bucuresti, 1961.

2. Do nedavno bilo je poznato samo nekoliko primjeraka: dva iz Dalja, po jedan iz Bapske, Gardinovaca i nepoznatog nalazišta (u osječkom muzeju), te dva primjerka s našeg terena, u Madarskoj. Posljednjih godina broj im je povećan novim nalazima iz Bačke, Slavonije i Baranje.

3. V. HOFFILLER, *Idol od Ilovače iz Dalja*, VHAD XV, 1928.

4. Z. LETICA, *Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji*, Beograd 1973.

U ovoj periodizaciji zapadna grupa se iskazuje najjarhaičnijom prema ostalim grupama, pa obuhvaća faze I i II. Poznati idol iz Dalja,⁵ inače najizrazitiji predstavnik ove grupe i pandan kličevačkom idolu centralne grupe, najstariji je primjerak antropomorfne brončanodobne plastike uopće, i jedini reprezentant I faze.⁶

Drugoj fazi pripadali bi ostali nalazi zapadne grupe, većina primjeraka centralne i poneki istočne grupe.⁷ Napokon, treću fazu činio bi veći dio statueta istočne i samo jedna centralne grupe.⁸ Očito je da su najstariji tipovi poznati isključivo unutar zapadne, a djelimice i istočne grupe, dok su najmlađi ograničeni u najvećem broju na istočnu grupu.

Najstarije tipove slavonsko-srijemske grupe označava pretežno plosnata forma i ruke u obliku kratkih horizontalnih patrljaka. Među njima se javljaju i primjerci s punim i oni s proširenim i šupljim donjim dijelom. Međutim, svi slijede isti osnovni oblik i unatoč znatnim razlikama u prikazu nošnje, djeluju prilično ujednačeno.

Porijeklo ove plastike brončanog doba Z. Letica traži prvenstveno u domaćim tradicijama i zapadnu grupu, kao najstariju, direktno povezuje s idoloplastikom vučedolske kulture,⁹ smatrajući da se ona u istočnoj Slavoniji i Srijemu održala sve do pojave kulture panonske inkrustirane keramike, početkom srednjeg brončanog doba. Prema tome, najstarija brončanodobna antropomorfna plastika neposredno bi proizlazila iz kasnoeneolitičke, s time što je preuzela dekorativne elemente kulture panonske inkrustirane keramike. U kasnijem razvoju ova se plastika, prema Letici, širi ka jugoistoku i dolazi pod utjecaje kretske-mikenskog kulturnog kruga, što se naročito očituje kod najmlađih primjeraka istočne grupe ovih figurica.

Z. Letica je, shodno svome shvaćanju o porijeklu ove plastike, njezino trajanje odredila u vrijeme od 18. do u 10. stoljeće. Međutim, ova teza nije prihvatljiva, jer je između vučedolske i srednjobrončanodobne populacije kulture panonske inkrustirane keramike u Slavoniji i Srijemu, prevelik vremenski razmak, unutar kojega se razvila i trajala vinkovačka kultura ranog brončanog doba, koja ne poznaje nikakvu plastiku. Naravno da vučedolska i kultura panonske inkrustirane keramike nisu mogle biti u neposrednom kontaktu, pa je stoga nemoguć i direktni kontinuitet među ovim dvjema vrstama antropomorfne plastike. Ovo, međutim, ne isključuje preživljavanje pojedinih motiva i simbola, koji se u brončanom dobu opet pojavljuju. Prevelik je i raspon trajanja ove pojave, kako ga je odredila Z. Letica, jer bi ona tako izlazila iz vremenskih okvira života kulturnog kompleksa podunavske inkrustirane keramike, uz koji se ova plastika isključivo veže, a koji traje od 15. do u 13. stoljeće.¹⁰

Egejski utjecaj je više nego očigledan; pojedini primjerci mladih statueta istočne grupe gotovo doslovno oponašaju oblike Ψ i Φ mikenskih figurina. Egejski utjecaji na brončanodobne kulture karpatskog Podunavlja očiti su još i ranije. Vrlo je zanimljiva ideja prema kojoj su ovi uplivi kod lokalnog stanovništva, kod kojega

5. Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu. N. VULIĆ, Zbornik Dr. V. Demetrykievicza, 1929, I, 12; M. VASIĆ, Star. III—IV, 1952—1953, 12.

6. Prije no što su bile poznate ovdje objavljene statuete iz Slavonije i Baranje.

7. Zapadna grupa, prema Z. Letici: Bapska, Gardinovci, južna Mađarska, Osijek; Centralna grupa: Kličevac, Žuto Brdo, Kovin, Dupljaja (?), Vršac, Klenovnik, Golubac; Istočna grupa: Glamija, Ostrovl Mare, Balta Verde, Cirna.

8. Centralna grupa, Prema Z. Letici: Žuto Brdo; Istočna grupa: Cirna, Kostol, Kladovo, Korbovo (Pesak, Glamija i Školska gradina), Girtla Mare.

9. Z. LETICA, o.c., 51—53.

10. Ibid., o.c., 9.

je najvjerojatnije postojala »... baštinjena predispozicija, odnosno afinitet za izražavanje duhovnih nazora u tom vidu«,¹¹ potakli pojavu lokalne proizvodnje antropomorfne plastike.¹² No, na ovo ćemo se vratiti poslije.

Do nedavno broj figurica zapadne grupe bio je vrlo malen. Činila su je dva primjerka iz Dalja, te po jedna iz Bapske, osječkog muzeja (nepoznato nalazište) i Gardinovaca.¹³ Ovima se moglo pribrojati i dvije figurice iz Mađarske, koje potječu s našeg terena. Z. Letica im je u svojoj monografiji pribrojala i sedam primjeraka iz Bačke.¹⁴ Tada im je ukupan broj bio četrnaest. Posljednjih godina zapadna grupa se naglo povećala novim figuricama iz Bačke,¹⁵ Slavonije i Baranje, pa sada broji 32 primjerka.¹⁶ Osim triju slavonskih statueta koje potječu s iskopavanja,¹⁷ sve ostale s ovog područja slučajni su nalazi. Upadljivo je da su grupirane isključivo na dva mjesta; jedna grupa se javlja na lokalitetima uz Dunav oko Dalja, a druga je koncentrirana oko Klise, desetak kilometara zapadnije. Ovo je ujedno i najzapadnija točka rasprostiranja ovog tipa antropomorfne plastike u Slavoniji.

1. GLAVA STATUETE (T. 1,1)

Lokalitet: Dalj—Livadice, slučajan nalaz

V: 4,6 cm

D širi: 3,2 cm

D uži: 2,6 cm

Boja: tamnosiva

Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 15032

Neobjavljena.

Lice, oglavlje i frizura vrlo su pomno izrađeni. Obrve, nos i usta označeni su ravnim urezima, oči su ubodi, a uši plitki zakrivljeni urezi. Nekoliko ureza ispod usta vjerojatno prikazuje bradu. Kosa je straga razdijeljena po sredini i začesljana ka licu. Na glavi je oglavlje, vjerojatno u obliku fesa ili toke, čiji je donji rub ukrašen vjerojatno prišivenim metalnim ukrasima, prikazanima nizom uboda. Straga se od oglavlja, sredinom leđa spušta traka, prikazana dvama paralelnim urezima. Ne znamo kako završava, jer je figurica ovdje slomljena.

Sudeći prema veličini glave, čitava statueta morala je biti vrlo visoka, vjerojatno preko 20 cm, a realističan prikaz lica sugerira i analogno predstavljenu nošnju.

11. N. MAJNARIĆ—PANDŽIĆ, O porijeklu srednjebrončanodobne antropomorfne plastike u jugoslavenskom Podunavlju, OA 7, 1982.

12. G. KOSSACK, Studien zum Symbolgute der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas, Berlin 1954, 9.

13. Bapska:

M. HOERNES, JZKEEKD, NF III/1, 1905, 14; M. VASIĆ, Glas SAN, Beograd 1905/2, 283; M. HOERNES — O. MENGHIN, o.c., 409, sl. 1; L. FRANC, WPZ XVIII, 1931, 62; Z. LETICA, o.c., 23—25, 27, 72, T. VI, 2.

Osječki muzej:

Z. LETICA, o.c., 23—27, 73, T. VI, 1.

Gardinovci:

Vojvođanski muzej 1947—1962, Novi Sad 1962, 22, T. 3.

Z. LETICA, o.c., 23—25, 27, 72, T. VI, 3.

Mađarska:

T. KOVÁCS, AÈ 99, 1972, 47—52, sl. 1,3.

14. S. KARMAŃSKI, Nalazi bronzanodopske idoloplastike iz okoline Odžaka, Odžaci — Bačka Palanka 1969.

15. Ibid., Katalog antropomorfne i zoomorfne plastike iz okoline Odžaka, Odžaci 1977., T. XXV 1,3, XXVI, XXVII, XXVIII 1;

Ibid., Katalog antropomorfne plastike i nalazi s lokaliteta Mostonga I, II, Odžaci 1978, T. III (dalje: Mostonga I).

16. Koliko je bilo moguće nabrojati iz raspoloživih izvora. Ovdje je pobrojano šest primjeraka iz Bačke, jedan iz Baranje i jedanaest iz Slavonije.

17. J. ŠIMIĆ, Dalj—Livadice, naselje iz brončanog doba, istraživanje 1979. godine, OZ XVIII—XIX, 1987, 12—13, T. 8 9,10, T. 9, 1; M. BULAT, Livadice, Dalj — naselje iz brončanog doba, AP 21, 1980, 46, T. XXX 1,2.

2. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 1,2)

Lokalitet: Dalj—Livadice, iskopavanje 1979. godine,
sonda 6, 1,35—1,50 m.

V: 9 cm

Š: 4 cm

raspon ruku: 4,5 cm

Boja: tamna sivosmeđa, uglačane površine

Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 15699

Objavljena.¹⁸

Na valjkastoj glavi lice je gotovo potpuno zanemareno; vidljive su samo oči, označene sitnim ubodima. Ruke su predstavljene kratkim, vodoravno raširenim prstima. Tijelo figurice, u gornjem dijelu plosnato, prema dolje se proširuje, pa je vjerojatno završavalo blago zvonoliko.

Statueta je prikazana obučena u dugačku opravu s ovalnim izrezom oko vrata. Ima ogrlicu, samo sprijeda označenu točkastim ubodima. Niz takvih uboda ispod i iznad vratnog izreza haljine, također je ogrlica s tri lunulasta privjeska. Pri dnu suknje uokolo teče ukras od dva vodoravna reda točkastih uboda, koji se na desnom boku u pet okomitih nizova pružaju sve do pod ruku. Ovo sugerira ukras na odjeći, možda prišivene metalne aplikacije.

3. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 2,1)

Lokalitet: Dalj—Livadice, iskopavanje 1979. godine,
sonda 6, 1,35—1,50 m

V: 5,2 cm

Š: 2,3 cm

Raspon ruku: 4 cm

Boja: svjetlosmeđa, zaglačane površine

Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 15700.

Objavljena.¹⁹

Ova figurica puno je nemarnije izrađena od prethodne. Lice je predloženo samo tankim urezima koji označavaju usta, iznad i ispod kojih je prikaz, vjerojatno, brade i brkova. Veća pažnja poklonjena je kosi, predloženoj tankim urezima. Kosa je podijeljena i od lica začješljana unatrag, gdje je skupljena u debelu pletenicu, koja na plećima završava bogatim čuperkom. Ovu pletenicu bismo možda mogli interpretirati i kao viseći ukras za oglavlje, međutim, na glavi nema traga nikakvom pokrivalu ili ukrasu. Sklonija sam zaključiti da se ipak radi o pletenici, tim više što je jasno vidljivo preplitanje kose, a osim toga na svim ostalim figuricama ove grupe, viseći ukras oglavlja prikazan je ravnim okomitim linijama. Ovaj primjer se može usporediti jedino s figuricom iz Odžaka, koja na leđima također nosi nešto nalik pletenici.²⁰

18. J. ŠIMIĆ, o.c., 13, T. 9, 1; M. BULAT, o.c., T. XXX, 1.

19. J. ŠIMIĆ, o.c., 13, T. 8, 9; M. BULAT, o.c., T. XXX, 2.

20. S. KARMANSKI, Mostonga I, T. III.

Na rukama su urezima predočeni rukavi, a na prsima vratni izrez haljine. Na prsima je figurica oštećena, no ipak se mogu raspoznati tanki urezi koji predstavljaju ogrlice s trokutastim privjescima. Ovo bi moglo predstavljati i vez kojim je ukrašen rub vratnog izreza. Na ledima su četiri okomita niza točkastih uboda, a na desnom boku, slično prethodnoj figurici, tri takva okomita niza dopiru do pod ruku. Može se naslutiti da je i ova statueta na donjem dijelu imala borduru od točkastih uboda.

4. FRAGMENT TRUPA STATUETE (T. 2,2)

Lokalitet: Dalj—Livadice, iskopavanje 1979. godine
sonda 6, 1,15—1,35 m.

V: 3,7 cm

Š: 1,9 cm

Boja: tamnosiva, uglačane površine
Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 15885
Objavljena.²¹

Na vrlo fragmentiranoj figurici teško je odrediti što je prednja, a što stražnja strana. Sudeći prema analognom načinu prikazivanja odjeće kao kod prethodnih figurica s ovog lokaliteta, s ukrasom na desnom boku, možemo i kod ove zaključiti da je ukras od dva niza utisnutih koncentričnih kružnica, također, na desnom boku. Oko struka je pojas, prikazan trima paralelnim urezima. Motiv utisnutih koncentričnih kružnica (rozeta) vidljiv je i straga i sprijeda na trupu figurice. Ovaj motiv, kao i identičan prikaz pojasa, čine ju bliskom figurini iz Dalja.

5. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 2,3)

Lokalitet: Dalj—Marinovci, slučajna nalaz

V: 5,5 cm

Raspon ruku: 5,2 cm

Š: 1,8 cm

Boja: tamnosiva, tragovi uglačavanja
Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 16915
Neobjavljena.²²

Ovo je izrazito plosnata figurica, sa čepastom glavom ravnoga tjemena. Prstljaci ruku su vrlo kratki i dvostruko izvedeni, pa izgleda kao da su po dvije ruke sa svake strane. Lice je predočeno vrlo sumarno: oči i usta su točkasti ubodi, a nos tanka, okomito urezana crta. Na čelu je vodoravna linija, nad kojom su kratki okomiti urezi — vjerojatno nekakav ukras za glavu, možda dijadema, s obzirom na to da na tjemenu nema prikaza oglavlja. Kosu predstavljaju urezi sa strane lica i na zatiljku. Od tjemena se niz leđa spušta viseći ukras, prikazan sa četiri okomite crte, koji završava bogatim češljastim privjeskom.

21. J. ŠIMIĆ, o.c., 13, T. 8, 10.

22. Samo je usputno spomenuta: J. ŠIMIĆ, Terenska istraživanja Arheološkog odjela Muzeja Slavonije tijekom 1982. i 1983. godine, Obavijesti HAD-a br. 3, Zagreb 1983, 31.

Vratni izrez označavaju lučne linije, a na prsima je bogati ukras. Točkasti ubodi mogli bi biti prikaz prišivenih metalnih aplikacija na odjeći. Ispod njih je ogrlica sa po jednim velikim češljastim privjeskom sa svake strane i tri manja u sredini. Rubovi patrljaka ruku nose kratke ureze i po jednu rozetu. Isti motiv vidljiv je i pod lijevom rukom, gdje je figurica odlomljena.

Odjeća i nakit prikazani su prilično nemarno. Prvobitno je sav ornament bio ispunjen bijelom inkrustacijom, od koje su i sad vidljivi tragovi.

6. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 3,1)

Lokalitet: Dalj—Savulja, slučajan nalaz
 V: 5 cm
 Š: 5,2 cm
 Boja: siva, tragovi uglačavanja
 Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 16489
 Neobjavljena.

Figurica je vrlo fragmentirana, no ipak je vidljivo proširenje u donjem dijelu, koje je činilo zvonoliku šuplju suknju. Oko struka je pojas, predočen dvama paralelnim urezima, među kojima su kratke okomite crtice. Od pojasa se spušta pet lunulastih privjesaka, izvedenih kratkim urezima i ubodima. Iznad pojasa, sprijeda i straga, urezani su trokutasti motivi, a jedan takav se nalazi i sprijeda desno, ispod pojasa. Isti motiv vidljiv je i na gornjem dijelu figurice. Od prsnog ukrasa preostao je dio ogrlice od kratkih okomitih ureza, te lunulasti privjesak. Na leđima se, okomito izveden, ponavlja motiv pojasa, koji predstavlja viseći ukras oglavlja, sa rozetom na kraju. Po jedna rozeta nalazi se još na desnoj strani leđa i na desnom boku.

I ovdje je ornament bio upotpunjen bijelom inkrustacijom.

7. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 3,2)

Lokalitet: Klisa—Ekonomija, slučajan nalaz
 V: 6 cm
 D dolje: 4 cm
 Boja: tamnosmeda, neuglačane površine
 Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 15765
 Neobjavljena.

Ovaj primjerak prilično je pažljivo izveden. Figurica je slomljena ispod ruku, pa nedostaje gornji dio. Plosnati trup se prema dolje zvonoliko proširuje u šuplju suknju.

Od prsnog ukrasa vidljiv je samo privjesak. Na leđima je viseći ukras od četiri okomite paralelne crte, na čijem su dnu privjesci, prikazani malim okruglim udubljenjima. Pojas je spušten prilično nisko, a prikazan je na način sličan onome kod prethodne figurice, s tim da je ovdje još po niz točaka ispod i iznad pojasa. Od pojasa se spuštaju naizmjenični nizovi točaka i tankih ureza, što vjerojatno predstavlja nekakav ukras na haljini.

I ovdje je ukras bio bijelo inkrustiran.

8. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 4)

Lokalitet: Klisa—Ekonomija, slučajan nalaz
 V: 6,6 cm
 Raspon ruku: 8,7 cm
 Boja: sivosmeđa, uglačane površine
 Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 16206
 Neobjavljena.

Sudeći prema sačuvanom dijelu (gornji dio osim glave i dijela lijeve ruke), ova statueta morala je biti vrlo visoka. Trup je plosnat, a na leđima je izražen hrbat, od kojega se tijelo figurice širilo prema dolje. Prstjci ruku su kratki, ali visoki. Vidljiv je rub rukava, izveden nizom kratkih ureza i uboda, na čijem je donjem dijelu prikaz nekog trokrakog privjeska, ili možda veza. Na prsima figurice dvije su ogrlice, prikazane kratkim urezima i točkama. Obje nose trokraki lunulasti privjesak. Točkasti ubodi među ogrlicama mogli bi biti metalne aplikacije na odjeći. Na prsima su i dvije rozete, što može također predstavljati aplikaciju na haljini, ili pak, oznaku ženskog spola, slično kao na figurini iz Dalja.²³ Na leđima je dio visećeg ukrasa oglavlja, kojega čini pet okomitih, zrakasto proširenih nizova uboda i zareza, od kojih svaki završava okruglim udubljenjem.

Ukras na ovoj figurici vrlo je realistično i pomno izrađen i šteta je što nije cjelovitija.

9. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 5,1)

Lokalitet: Klisa—Ekonomija, slučajan nalaz
 V: 5,7 cm
 Š: 4,1 cm
 Boja: sivosmeđa, grublje fakture
 Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 16271
 Neobjavljena.

Na ovoj plosnatoj statueti ukras je izveden nemarno. Sačuvan je dio lijevog prstjka s vidljivim orukavljem, ukrašenim češljastim privjeskom; kao i prethodna i ova figurica ima dvije ogrlice sa nizom kratkih ureza s donje strane, ali osim njih, tu su i tanki okomiti urezi koji se spuštaju okomito od vrata gotovo do struka. Na leđima je ukras koncipiran slično kao kod prethodne figurice, no izveden jednostavnije — samo urezanim crtama s točkama na dnu.

10. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 5,2)

Lokalitet: Klisa—Ekonomija, slučajan nalaz
 V: 5,5 cm
 Š: 5,6 cm
 Boja: sivosmeđa, neuglačane površine i grublje izrade
 Muzej Slavonije Osijek, inv. br. P—1707
 Neobjavljena.

23. N. MAJNARIĆ—PANDŽIĆ, o.c., 5,6.

Ova statueta imala je široku zvonoliku suknju, čija je šupljina dopirala do struka. Patrljci ruku (sačuvan je lijevi) razlikuju se od uobičajenih, jer su izvedeni konveksno. Unatoč grubljoj izradi, ukras je izveden pažljivo. Sprijeda je urezana lučna linija s nizom trokutića, što predstavlja ogrlicu s privjescima, ili pak ukrašeni izrez haljine. Okomita linija što se pruža iznad ogrlice, sa po tri kukasta ureza sa svake strane i okruglim udubljenjem odozdo, mogla bi biti prikaz nekog nakita. Straga je vidljiv samo donji dio visećeg ukrasa za glavu, izvedenog sitnim trokutastim ubodima u okomitom nizu, s okruglim udubljenjem na kraju.

Figurica ima visoko postavljen pojas, predočen dvjema paralelnim urezanim crtama, od kojega vise trokutasti privjesci. Na sredini leđa, od pojasa na niže, ukras čine dvije točke i kratki okomiti urez.

Vidljivi su tragovi bijele inkrustacije, kojom je bio ispunjen ornament.

11. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 6,1)

Lokalitet: Klisa—Ekonomija, slučajan nalaz

V: 4,8 cm

Š: 3,4 cm

Boja: tamnosiva, slabo uglačane površine

Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 16266

Neobjavljena.

Ova vrlo fragmentirana statueta zvonolikog je tipa, sa znatno proširenim, vjerojatno šupljim donjim dijelom. Ukras se donekle razlikuje od prethodnih, iako ima sličnosti s brojem 2, koji na boku nosi ukras od nekoliko okomitih nizova točkastih uboda. Na ovom primjerku tih nizova je osam ispod pojasa, a dva iznad. Vrlo tankim paralelnim urezima označen je pojas, na kojemu su točkasti ubodi. Sprijeda i straga urezan je trokutasti motiv.

Vidljivi su tragovi bijelog inkrustiranja.

12. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 6,2)

Lokalitet: Lug—Utrina (Baranja), slučajan nalaz

V: 8 cm

Raspon ruku: 8 cm

Boja: tamna sivosmeđa, uglačane površine

Darda, Muzejska radna jedinica pri Narodnom sveučilištu Beli Manastir.

Neobjavljena.

Prvi primjerak brončanodobne antropomorfne plastike nađen u Baranji, vrlo je velikih dimenzija, s realistično predočenim bogatim nakitom. Gornji dio je plosnat, dok se prema dolje lagano proširuje. Glava je čepasta, s ravnim tjemenom. Oči predstavljaju dva uboda, iznad njih, urezanom linijom prikazane su spojene obrve, što ovu figuricu povezuje s kličevačkim idolom centralne grupe, a okomiti urez je nos. Na donjem dijelu lica urezani je prikaz brade. Kosa je podijeljena straga i začešljana prema licu. Na glavi je oglavlje poput fesa ili toke, donekle slično onome kod broja 1, oivičeno nizom točkastih uboda i s rozetom na tjemenu. Od oglavlja se sve do struka spušta viseći ukras, kojega čine tri okomite linije. Na vanjskima su po dva polukružna motiva, sačinjena od točkastih uboda. Završetak ovog ukrasa sličan je onome kod broja 5 (Dalj—Marinovci), ali puno pažljivije

izrađen. Isti motiv se ponavlja i na plećima, a nastavlja se na ogrlicu, izvedenu paralelnim lučnim urezima. Leđni i prsni ukras na ramenima su spojeni po jednom velikom rozetom (kopča? ukrasna ploča?), od kojih se spuštaju po dvije okomite linije sa po tri niza točkastih uboda.

Donji rub ogrlice, također, prati niz točkastih uboda, koji na sredini čine privjesak. Iznad ove nalazi se još jedna ogrlica — ili možda vratni izrez haljine — prikazana na isti način kao i prva, ali bez privjeska.

Pojas je visoko, odmah ispod ruku, a čine ga dvije paralelne linije s bordurom od točkastih uboda. Od pojasa se do desnog pazuha penju tri niza takvih uboda. Rubove rukava označavaju po dvije paralelno urezane linije.

Mjestimice su vidljivi tragovi bijele inkrustacije.

Dvanaest opisanih figurina nesumnjivo pripada zapadnoj grupi antropomorfne plastike srednjeg brončanog doba jugoslavenskog Podunavlja. No, i među njima postoje razlike. Za četiri se pouzdano može reći da su tipa sa šupljom zvonolikom suknjom, što ih povezuje sa centralnom grupom. Za četiri može se tvrditi da su plosnatog tipa; samo ih je pet sa sačuvanom glavom, pa nam nedostaje većina prikaza lica. Od ovih pet, samo se na tri javlja brada, što znači da ova pojava nije svojstvena baš svim figurinama zapadne grupe.

Prikaz grudi, kao oznake ženskog spola, bilo je moguće ustanoviti samo na jednoj statueti, što ju povezuje s figurinom iz Dalja. Ova figurica (broj 8) pokazuje povezanost sa daljskom i nekim drugim svojim karakteristikama. Najupadljivija je njezina veličina, jer bi, sudeći prema sačuvanom dijelu, čitava bila visoka preko 20 cm. Sličan je i prikaz ogrlice s privjescima, koju možemo smatrati načinjenom od spiralnih cjevčica, te centralnim lunulastim privjeskom. Šteta je što ova figurica nije cjelovitija, jer bi, adekvatno detaljnom i realističnom prikazu nošnje, bilo za očekivati i detaljno prikazano lice, frizura i oglavlje.

Upravo je obratna situacija sa statuetom broj 1, od koje je preostala samo glava, s vrlo detaljnim prikazom lica i oglavlja, na osnovu čega možemo pretpostaviti i sličan prikaz nošnje i nakita.

Ove dvije figurine se ujedno čine najstarijima od svih nabrojanih, a možda bi im se mogao pridružiti i primjerak 4 radi spomenutih sličnosti s daljskom figurinom, najstarijim predstavnikom zapadne grupe.

Datiranje ovih statueti prema prikazu pojedinih tipova nakita, nije pouzdano, jer se većina nakita upotrebljava kroz duže vrijeme, poneki čak i kroz čitavo brončano doba. Izgleda da se općenito može reći, da su figurice sa detaljnije i realističnije prikazanim licem i nošnjom starije od nemarno izvedenih, kao i da su one plosnatog tipa starije od zvonolikih. Međutim, sve dok ne budemo imali nutarnju periodizaciju bjelobrdsko-daljske grupe, zasnovanu na jasnim stratigrafskim pokazateljima, upuštanje u bilo kakvo detaljno vremensko opredjeljivanje vrlo je nesigurno.

Za sada se moramo zadovoljiti samo okvirnim smještanjem ovih nalaza unutar života bjelobrdsko-daljske grupe inkrustirane keramike, što znači od 15. do u 13. stoljeće.

Jedina mogućnost nešto preciznijeg datiranja, jeste uspoređivanje sa najstarijom, daljskom figurinom, kod primjeraka kod kojih je to moguće. Prema tome, one figurice koje imaju najviše zajedničkoga sa uzorom, najvjerojatnije, su starije od onih koje to imaju u manjoj mjeri ili uopće nemaju.

Z. Letica je daljsku figurinu i onu iz osječkog muzeja, s nepoznatog nalažišta, stavila na krajnje točke razvoja plastike zapadne grupe; daljsku na početak, a osječku na kraj. Pri tome ona utvrđuje tri stilske faze razvoja ove plastike.

Prvu fazu označavale bi statuete tipa daljske, sa realističnim prikazom detalja, prirodnim proporcijama, plosnatim oblikom i finom fakturam. (T. 8,1).

U drugoj fazi se gube prirodne proporcije, opada tehnička izvedba, ali još uvijek ostaje realističan prikaz nakita. Također se javljaju i šuplje zvonolike suknje.

Treću fazu predstavlja statueta iz osječkog muzeja (T. 8,2) koja je izgubila prirodne proporcije. Odjeća i nakit se više ne prikazuju realistički, već se teži slobodnijem ornamentalnom izrazu, pa se pojedini dijelovi tijela sve više zanemaruju i geometriziraju.

Sve nabrojane statuete mogu se prema svojim značajkama uklopiti u jednu od ovih faza; međutim, veliki broj ih je previše fragmentaran da bi se mogao detaljnije analizirati. Ako se držimo Letičinih stilskih faza, proizlazi da su najstarije statuete broj 1 i 8, vjerojatno i broj 4. Na primjerku broj 12 (Baranja) vrlo su realistično predočeni nakit i nošnja, što bi govorilo u prilog njegovoj većoj starosti.

Većina ostalih pripadala bi negdje u sredinu razvoja ove vrste plastike.

Zanimljivo je da se ova grupa idola u sjeveroistočnoj Slavoniji i Baranji u cjelini pokazuje starijom i u odnosu na idole iz južne Bačke. To bi značilo da je upravo na ovom prostoru bilo ishodište antropomorfne plastike podunavskih grupa s inkrustiranom keramikom srednjega brončanog doba. Ako malo podrobnije razmotrimo ideju o »afinitetu« ili »predispoziciji« ovdašnje populacije za ovakvim načinom izražavanja svojih duhovnih nazora, ona će nam izgledati najuvjerljivijim mogućim razlogom postanka ove vrste idoloplastike. Svakako moramo započeti s vučedolskom kulturom kasnoga eneolitika, s antropomorfnom plastikom, čiju osnovnu shemu evidentno slijedi i brončanodobna plastika. U istočnoj Slavoniji na početku brončanog doba dolazi do razvoja vinkovačke kulture, na vučedolskom supstratu i s neospornim vučedolskim tradicijama, iako je kod nje upadljivo odsustvo bilo kakve plastike i vrlo skromno ornamentiranje keramike. Naravno da nosioci kulture panonske inkrustirane keramike, koji su se početkom srednjega brončanog doba pojavili u ovim prostorima, nisu mogli doći u neposredan dodir s vučedolskom populacijom. Teško je, međutim, povjerovati da je cjelokupno vučedolsko nasljeđe nestalo tijekom ranog brončanog doba. Vučedolska populacija bila je toliko snažna i ekspanzivna, da je svoje kulturne utjecaje, svoj stil i ideje uspješno proširila na vrlo velikom teritoriju. Osim toga, ne može se poreći da su već tada na vučedolsku kulturu djelovali utjecaji egejskog kulturnog kruga.²⁵ Stoga izgleda malo moguće da ideje i tradicija ovako kulturno snažne populacije nisu preživjele, tim više što svakako moramo računati i s izvjesnim etničkim kontinuitetom na ovom području, jer na kraju eneolitika i početku brončanog doba nije bilo nekih drastičnih etničkih promjena. Brončano doba donijelo je nov izraz, novu »modu«, međutim, naslijeđene predispozicije su ostale. Početkom srednjeg brončanog doba ovdje su se pojavili nosioci kulture panonske inkrustirane keramike, doselivši se sa sjevera i stvorivši u ovom prostoru njezin osebujan regionalni tip, za kojega se već ustalio naziv bjelobrdsko-daljska grupa.²⁶ U to vrijeme pojačani su kontakti s

24. Z. LETICA, o.c., 26—27, 51, T. II, 1, T. VI, 1.

25. R. R. SCHMIDT, Die Burg Vučedol, Zagreb 1945, 106—108.; S. DIMITRIJEVIĆ, Vučedolska kultura, u PZJ III, 1979, 332, 333; N. TASIĆ, S. DIMITRIJEVIĆ, B. JOVANOVIĆ, Osnovni elementi duhovnog života (Zaključna razmatranja), u PZJ III, 1979, 451—453.

26. N. MAJNARIĆ—PANDŽIĆ, Srednje brončano doba u istočnoj Slavoniji, Izd. HAD-a, sv. 9, 1984, 81.

egejsko-mikenskim svijetom, što je vidljivo kod mnogih kultura karpatskog Podunavlja: vatinske, otomanske, Verbicioara, Wietenberg i drugih. Razigrana i inventivna bjelobrdsko-daljska ornamentika, pothranjena kasnoeneolitičkim nasljeđem, bila je izvanredno plodno tlo egejskim utjecajima, što je rezultiralo oživljavanjem i ponovnim razvojem idoloplastike u okviru bjelobrdsko-daljske grupe.

Sudjelujući u formiranju dubovačko-žutobrdске grupe, kao jedna od bitnih komponenti njezina nastanka, prenijela je bjelobrdsko-daljska, odnosno, panonska inkrustirana keramika i ideju idoloplastike, koja se u drugačijim uvjetima, pod različitim utjecajima i tradicijama kulturnih grupa jugoistočne Karpatske kotline i donjeg Podunavlja, drugačije i izražavala. Budući da je u donjem Podunavlju bila izložena neposrednijem djelovanju egejsko-anadolskih kulturnih utjecaja, nije čudo da je dubovačko-žutobrdska antropomorfna plastika poprimila forme koje su se znatno udaljile od svojih ishodišnih oblika unutar bjelobrdsko-daljske grupe.

Ovako zamišljena ideja o nastanku antropomorfne plastike srednjeg brončanog doba za sada mi se čini najvjerojatnijom.

Kako na ovom mjestu govorimo o antropomorfnoj plastici brončanog doba u sjeveroistočnoj Slavoniji u cjelini, moramo spomenuti još dvije figurice, koje ne pripadaju bjelobrdsko-daljskom tipu; međutim, barem za jednu od njih okolnosti nalaza govore u prilog kulturne pripadnosti ovoj grupi.

13. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 7,1)

Lokalitet: Aljmaš-Podunavlje, slučajan nalaz

V: 5 cm

Š: 7,2 cm

Boja: tamnosiva, uglačane površine

Muzej Slavonije Osijek, inv. br. P-102

Neobjavljena.

Ovo je vrlo zanimljiv primjerak antropomorfne plastike. Čini se da sačuvani ulomak predstavlja gornji dio figurice, sa raširenim rukama. Zanimljivo je da glavu označava samo blago ispupčenje na gornjoj površini. Ruke su izvedene na način uobičajen kod antropomorfnih statueta brončanog doba u sjeveroistočnoj Slavoniji. Ukras je, međutim, potpuno specifičan. Rovašen je, a bio je ispunjen bijelom inkrustacijom. Vrlo je bogat, tako da prekriva čitavu figuricu. Tvore ga motivi uspravnih i visećih šrafiranih ili praznih trokuta, cik-cak i ravnih linija, vodoravnih i okomitih. Tako koncipiran ukras ne može predstavljati metalni nakit, već tekstilni ornament, odnosno tkane ili vezene motive na odjeći.

Figurica je nađena na lokalitetu, gdje se kao površinski nalazi javljaju ulomci i srijemsko-slavonske vatinske i vatinsko-belegiške i bjelobrdsko-daljske keramike. Kako vatinska i belegiška grupa ne poznaju antropomorfnu plastiku, figurica vjerojatno pripada bjelobrdsko-daljskoj grupi, makar odudara od tipova uobičajenih za plastiku ove grupe. Za sada se o ovoj statueti ne može reći ništa određenije, sve dok se negdje ne pojavi nešto slično, unutar sigurnog kulturnog konteksta.

14. FRAGMENTIRANA STATUETA (T. 7,2)

Lokalitet: Dalj-Livadice, iskopavanje 1979. godine,
sonda 6, 1,50 m

V: 8,5 cm

Š: 2,2 cm

Boja: tamna sivosmeđa, dobro uglačane površine

Muzej Slavonije Osijek, inv. br. 15622

Objavljena.²⁷

Još jedan neobičan primjerak antropomorfne plastike. Trup je prizmatičan i lagano se proširuje prema dolje. Udovi nisu naznačeni. Tjeme je zakošeno prema naprijed. Zanimljivo je da su veliki nos i spojene obrve prikazani plastično. Nosnice i oči izvedeni su dubokim ubodima, dok su uši plastične i probušene sa po dvije rupice. Nema traga kosi, nakitu niti odjeći.

Okolnosti nalaza ove figurice iste su kao i kod brojeva 2 — 4, što znači da se nalazila u sloju s miješanom bjelobrdsko-daljskom i srijemsko-slavonskom vatinskom keramikom. Kako se suštinski razlikuje od antropomorfnih statueta bjelobrdsko-daljske grupe, ne možemo ju bez rezerve pripisati njoj. U okviru srijemsko-slavonske vatinske kulture pak, nije poznata antropomorfna plastika. Pokušaj pronalazjenja analogija izvan našega područja, također nije donio rezultate. Jedina, iako ne baš bliska sličnost, postoji sa ključevačkim idolom, što se tiče tretmana lica.

Prizmatični, stupasti oblik, potpuno odsustvo udova i bilo kakvog prikaza nošnje, podrazumijeva i značenje različito od onoga uobičajenog tipa statueta brončanog doba na ovom području. Moguće je da je bila dio nekog većeg kulturnog objekta. Šteta je što nije cjelovitija, jer bismo tada o njoj vjerojatno mogli reći nešto više.²⁸

KRATICE CITIRANE LITERATURE

AÉ	Archaeologiai Értesítő, Budapest
AP	Arheološki pregled, Beograd
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt
Izd. HAD-a, sv. 9	Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, Zagreb
JZKEEKD	Jahrbuch der K.K. Zentral Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, Wien
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien
OA	Opuscula Archaeologica, Zagreb
OZ	Osječki zbornik, Osijek
PJZ	Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
RA	Revue Archéologique, Paris
Star.	Starinar, Beograd
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
WPZ	Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien

27. J. ŠIMIĆ, OZ XVIII—XIX, 1987, 13, T. 9, 2.

28. Ovaj rad dovršen je u prosincu 1988. godine. Crteže su izradili Jasna Šimić i Karlo Haramija.

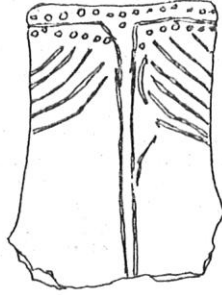
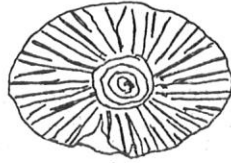
Jasna Šimić

ANTHROPOMORPHE PLASTIK AUS DER BRONZENZEIT IM NORDÖSTLICHEN
SLAWONIEN UND BARANJA

Zusammenfassung

Die anthropomorphe Plastik der Mittelbronzenzeit, die sich im nordöstlichen Slawonien und Baranja meldet, macht mit derjenigen aus der südlichen Batschka und den zwei Exemplaren aus dem westlichen Syrmium die westliche Gruppe der anthropomorphen Plastik des jugoslawischen Donaugebietes. Sie entstand im Rahmen der Bijelo Brdo-Dalj Gruppe des Komplexes der pannonischen inkrustierten Keramik, nebst Wirkung der ägäischen Einflüsse aber auch des alten spätneolithischen Erbes der Vučedol-Kultur, das bis zum Anfang der Mittelbronzenzeit lebte. Diese Gruppe der Statuetten ist die älteste innerhalb der Idoloplastik der Bronzezeit im Karpaten-Donaugebiet.

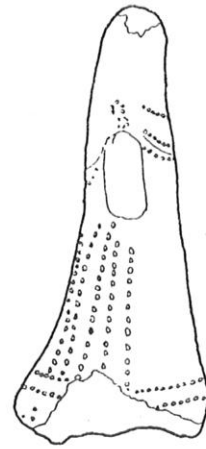
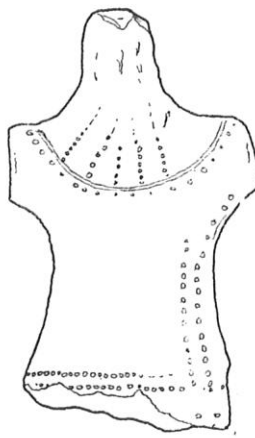
Die Funde im nordöstlichen Slawonien sind um Dalj und Klisa gruppiert, ein Exemplar ist aus Baranja. Zusammen mit den schon veröffentlichten Exemplaren aus Slawonien-Syrmium und der Batschka zählt die Gruppe jetzt 32 Figürchen. Die ältesten Exemplare charakterisiert der flache Rumpf und die realistische Darstellung des Schmucks und der Bekleidung, ausgeführt durch kannelierte und eingedruckte (gebrandmarkte) Motive, oft weis inkrustiert. Die jüngeren Formen erhalten eine glockige Form am unteren Teil, der oft hohl ist, und der realistische Stil läßt vor dem ornamentalen immer mehr nach.

1a

b

c

2a

b

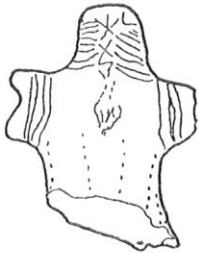
c

T. 1

1a

b

c

2a

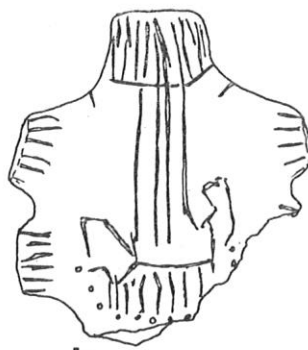
b

c

3a

b

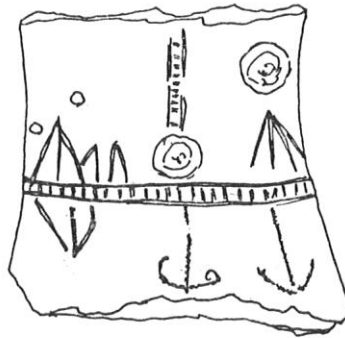
c

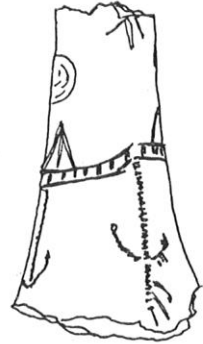
T. 2

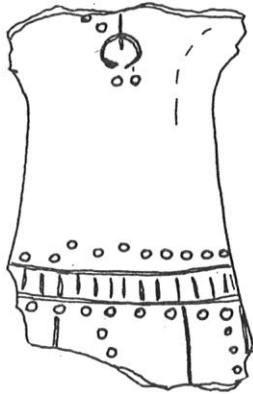
1a

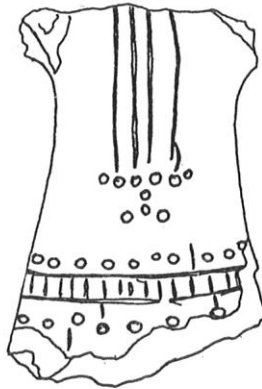
b

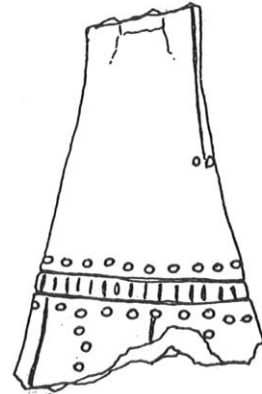
c

2a

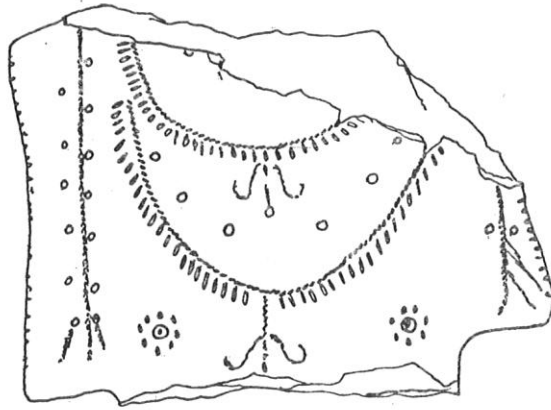
b

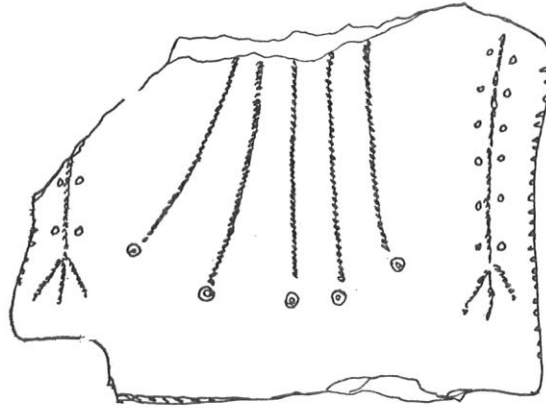
c

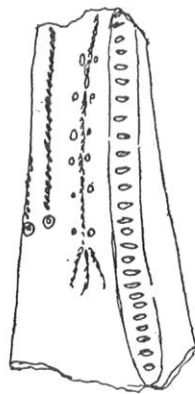
T.3

a

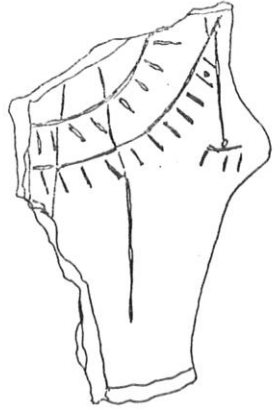
b

c

T. 4

1a

b

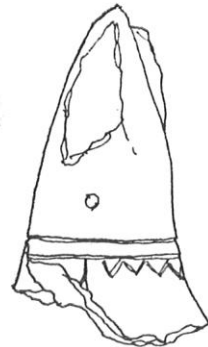
c

2a

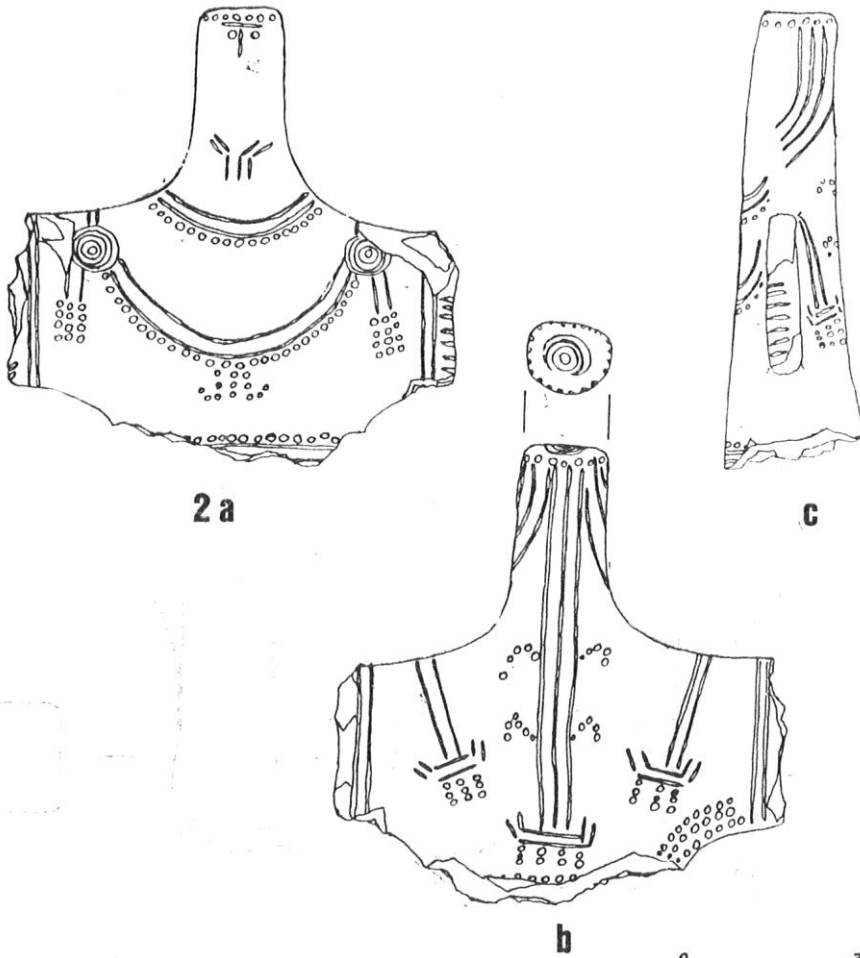
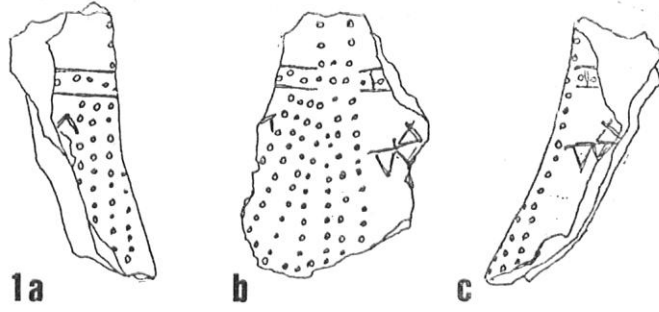
b

c

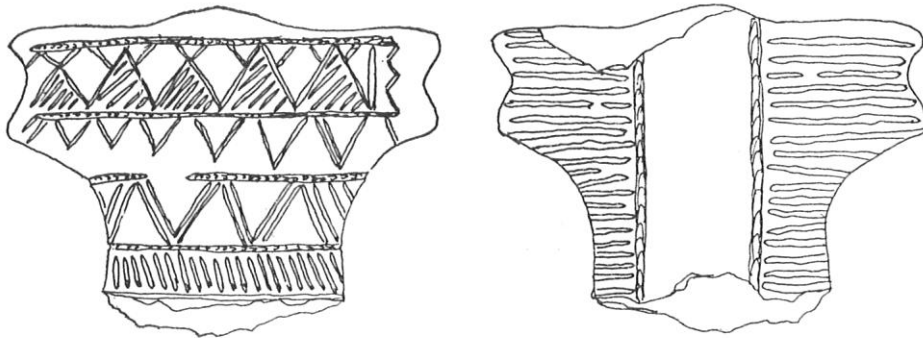

T.5

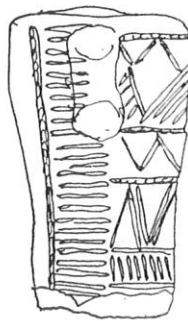
T. 6

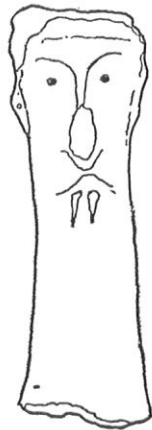

1a

b

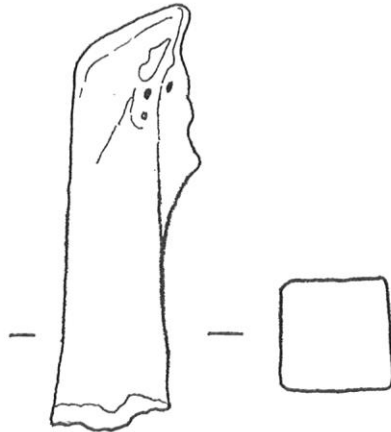
c

2a

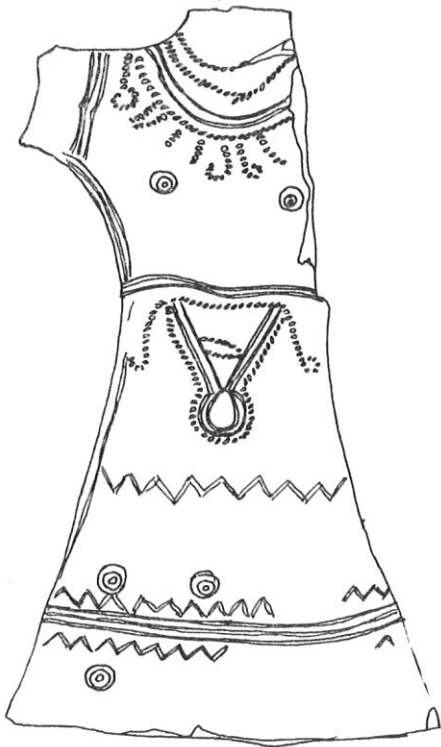
b

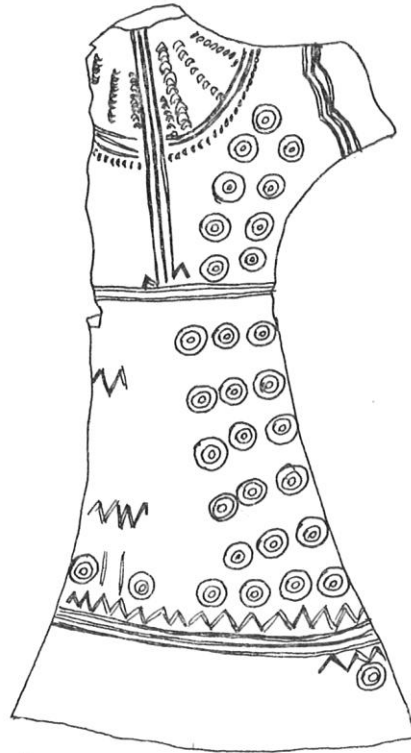
c

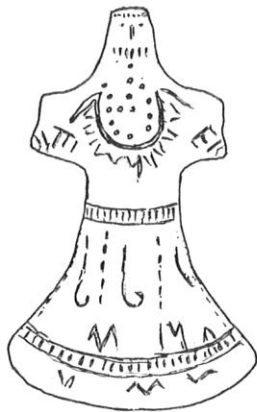
T. 7

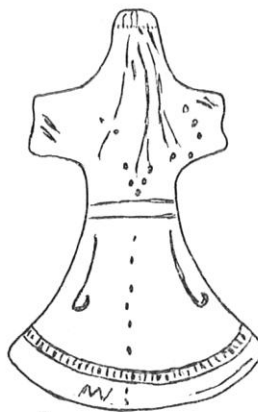
1a

b

2a

b

T. 8